

# بررسی مورفومتریک - مریستیک ماهی سیاه کولی خزری

(*Vimba vimba persa*)

## کوچگر به سفیدرود

کیوان عباسی<sup>(۱)</sup>، امین کیوان<sup>(۲)</sup> و محمدرضا احمدی<sup>(۳)</sup>

keyvan\_abbasi@yahoo.com

۱ - بخش اکولوژی، مرکز تحقیقات ماهیان استخوانی دریای خزر، بندر انزلی، صندوق پستی: ۶۶

۲ - دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامیجان، لامیجان، صندوق پستی: ۱۶۱۶

۳ - دانشکده دامپزشکی دانشگاه تهران، تهران صندوق پستی: ۶۴۵۳-۱۴۱۵۵

تاریخ دریافت: آبان ۱۳۸۱ تاریخ پذیرش: دی ۱۳۸۱

## چکیده

این بررسی در قالب پروژه مطالعه تکثیر طبیعی ماهیان رودکوچ اقتصادی دریای خزر در سفیدرود از آذر ماه ۱۳۷۸ تا دی ماه ۱۳۷۹ انجام شد و نتایج نشان داد که این ماهیان (۱۴۹ عدد) دارای میانگین طول کل  $171/2 \pm 31/6$  میلی متر، وزن  $62/9 \pm 19/7$  گرم و سن  $3/49 \pm 0/9$  سال می باشند. میانگین تعداد فلسهای روی خط جانبی  $50/83 \pm 1/8$  عدد، شعاعهای منشعب باله پشتی  $7/96 \pm 0/2$  عدد و در باله مخرجی  $17/58 \pm 1/0$  عدد تعیین شد. میانگین طول سر  $24/47 \pm 1/9$  میلی متر، قطر چشم  $6/10 \pm 0/4$  میلی متر، بیشترین ارتفاع بدن  $26/17 \pm 1/4$  میلی متر، ارتفاع و طول باله پشتی بترتیب  $20/22 \pm 1/5$  و  $10/96 \pm 0/8$  میلی متر، ارتفاع و طول باله مخرجی بترتیب  $12/66 \pm 0/8$  و  $18/17 \pm 1/5$  میلی متر، طول باله های سینه ای  $18/17 \pm 1/2$  و باله شکمی  $14/97 \pm 1/1$  میلی متر، فاصله باله های سینه ای - شکمی  $24/18 \pm 1/7$  و شکمی - مخرجی  $20/00 \pm 1/5$  میلی متر و طول پیش پستی  $52/21 \pm 1/7$  در صد طول استاندارد بدن بدست آمد. مولدین و بچه ماهیان در ۲ عامل مریستیک و ۱۵ عامل مورفومتریک و مولدین نر و ماده در ۱۶ ویژگی مورفومتریک (بویژه ارتفاع بدن، طول باله های پشتی، سینه ای، شکمی و مخرجی) تفاوت داشتند. همچنین از نظر ظاهری، نرهای بالغ دارای دانه های مرواریدی روی سر و بدن بوده و رنگ بدن آنها تیره تر و باله های شکمی و مخرجی نارنجی تر می باشند.

**کلمات کلیدی:** ماهی سیاه کولی، *Vimba vimba persa*، سفیدرود، دریای خزر، ایران

## مقدمه

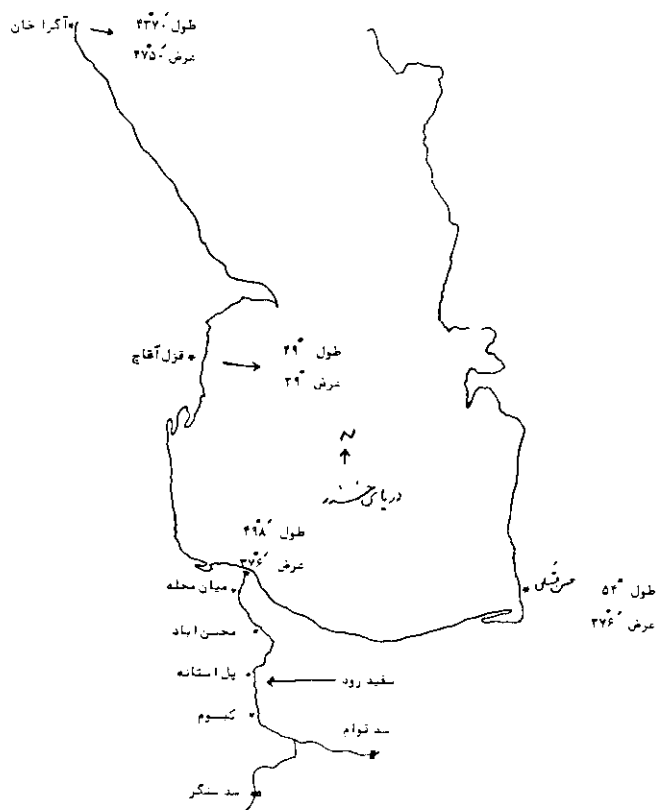
بررسی ماهیان در اکوسیستمهای آبی از لحاظ تکاملی، بوم‌شناسی، رفتارشناسی، حفاظت، مدیریت منابع آبی، بهره‌برداری ذخایر و پرورش ماهی حائز اهمیت است (Lagler et al., 1962). در مطالعه آبها، قبل از هر چیز بایستی بررسی بر روی ماهیان صورت گیرد (Bagenal, 1978)، بعبارت دیگر شناسایی ماهیان جهت پی‌بردن به زیست‌شناسی آنها و مطالعه بوم‌سازگانه‌های آبی اولین قدم محسوب می‌گردد. با وجود بوم‌سازگانه‌های آبی متعدد در کشور، تاکنون مطالعات ناچیزی بر روی سیستماتیک، بیولوژی و اکولوژی ماهیان صورت گرفته است و این در حالی است که ابهامات زیادی در ارتباط با زیرگونه‌ها و جمعیت‌های ماهیان آبهای داخلی و دریایی ایران وجود دارد. جنس سیاه‌کولی (*Vimba*) متعلق به خانواده کپورماهیان (Cyprinidae) بوده و در نیمکره شمالی زیست می‌نماید و منابع علمی دو گونه و چندین زیرگونه برای آن قائل هستند (Winfeild & Nelson, 1991; Ublein & Winckler, 1994; Berg, 1949)؛ (Cihar, 1991). سیاه‌کولی خزری (*Vimba vimba persa* Pallas, 1814) از جمله ماهیان دریازی رودکوک است که در ایران عمدتاً از آستارا تا بابلسر و در سایر سواحل دریا، بیشتر در سواحل آذربایجان و داغستان زیست نموده و در سن سه یا چهار سالگی بالغ می‌شوند (کازانچف، ۱۹۸۱). سیاه‌کولی یک ماهی ریزجته و در عین حال بسیار لذیذ و مورد پسند مردم شمال کشور است که در اواخر اسفند یا اوایل فروردین به آبهای ساحلی دریا نزدیک و سپس وارد رودخانه‌ها شده و از اردیبهشت تا تیر تخم‌ریزی می‌نماید (Berg, 1949; Nikolskii, 1954; کازانچف، ۱۹۸۱ و عباسی، ۱۳۸۰). این ماهی در دریا، تالابها و رودخانه‌ها با پره، دام، لاکش، ماشک، کالو و انواع قلاب صید شده و میزان صید آن در سالهای اخیر در کشور از ۲۳ تا ۳۳۰ تن نوسان داشته است (غنی‌نژاد و همکاران، ۱۳۷۹). میزان صید این ماهی در سفیدرود در سال ۱۳۷۴، حدود ۷۱ تن برآورد شد (خوال، ۱۳۷۶).

تاکنون مطالعات کمی روی سیاه‌کولی در حوضه غیر ایرانی دریای خزر صورت گرفته است (Berg, 1949; Nikolskii, 1954 و کازانچف، ۱۹۸۱). در سالهای اخیر، قلی‌اف (۱۹۹۷) سه جمعیت از سیاه‌کولی را در دریای خزر شناسایی نموده است. در ایران نیز غنی‌نژاد و همکاران (۱۳۷۹)، بر روی میزان صید و ارزیابی ذخایر (از سال ۱۳۶۸ تاکنون)، کریمیور و همکاران (۱۳۷۱) بر روی کوچگری، مرادخانی (۱۳۷۳) بر روی بیوتکنیک تکثیر مصنوعی و پرورش بچه ماهی آن مطالعه نموده است. خوال (۱۳۷۶) میزان صید سیاه‌کولی، بازاری مقدم (۱۳۷۶) رژیم غذایی آن را در سفیدرود و عباسی (۱۳۸۰) بررسی ساختار جمعیتی و تکثیر طبیعی آن را در سفیدرود انجام داده‌اند. در سفیدرود ۵۵ گونه و زیرگونه ماهی شناسایی شده که سیاه‌کولی از ماهیان رودکوک غالب در این رودخانه می‌باشد (عباسی و همکاران، ۱۳۷۸ و ۱۳۸۱). از آنجایی

که زیست‌شناسان علوم شیلاتی، اساس بهره‌برداری از ذخایر را جمعیت میدانند، بنابراین بررسی جمعیتی ماهیان و از جمله سیاه‌کولی بسیار حائز اهمیت است تا نسبت به برداشت اصولی آن اقدام گردد. هدف از این بررسی، شناسایی جمعیت سیاه‌کولی کوچکتر به سفیدرود و تغییرات مریستیک، مورفومتریک مولدین نر و ماده و مولدین با بچه‌ماهیان می‌باشد.

## مواد و روش کار

در این بررسی با توجه به عوامل مختلف (فاصله از مصب، زمان نمونه‌برداری و غیره) تعداد ۱۵ ایستگاه در فصل‌های مختلف از دهانه سفیدرود انتخاب شد. نمونه‌برداری ماهیان بصورت ماهانه از آذر ۱۳۷۸ تا آذر ۱۳۷۹ با استفاده از ابزار مختلف و رایج صورت گرفت (شکل ۱).



شکل ۱: قسمتی از سفیدرود و بخش جنوبی و میانی دریای خزر

پس از نمونه برداری، رنگ بدن ماهیان بالغ ثبت ولی بچه ماهیان در ظرف محتوی فرمالین ۵ درصد تثبیت گردیدند. سپس نمونه ها با استفاده از روشهای معمول و استاندارد (Holcik, 1989 ; Moyle & Biswas, 1993 ; Cech, 1988) تحت بررسی ریخت سنجی (Morphometric)، شمارشی (Meristic) و کالبد شکافی قرار گرفته و صفات توصیفی مانند فرم بدن، کیل (Keel)، مشخصات دندان حلقی، خار آیششی، باله ها و غیره نیز مشخص و نتایج در فرمهای ویژه ثبت شدند. سپس داده های مورفومتريک (نسبت بطول استاندارد بدن) و مريستیک، تنظیم، پردازش و دامنه، میانگین و انحراف معیار آنها به تفکیک جنس توسط برنامه Excel تعیین و اطلاعات بصورت جداول ارائه شدند. جهت تعیین تفاوت آماری داده های ماهیان نر و ماده و نیز مولدین با بچه ماهیان از آزمون تجزیه واریانس (Statgraf) و برای بدست آوردن تفاوت بین مولدین این بررسی با جمعیت های دیگر دریای خزر (قلی اف، ۱۹۹۷) از آزمون مقایسه میانگین های دو جمعیت (t-student) با احتمال ۹۵ و ۹۹ درصد استفاده شد (اهدائی، ۱۳۶۸).

## نتایج

ماهیانی که تحت بررسی مورفومتريک و مريستیک قرار گرفتند، دارای طول کل ۵۵ تا ۲۵۶ و میانگین  $171/4 \pm 34/8$  میلی متر بودند. میانگین طول کل نرها  $171/2 \pm 15/2$ ، ماده ها  $186/5 \pm 17/4$  و بچه ماهیان  $74/5 \pm 9/2$  میلی متر تعیین شد (جداول ۱ تا ۳). میانگین وزن بدن ماهیان بررسی شده  $62/9 \pm 19/7$  گرم بوده که این مقدار در نرها  $52/53 \pm 16/1$ ، در ماده ها  $78/45 \pm 17/1$  و در بچه ماهیان  $3/81 \pm 1/1$  گرم اندازه گیری شد. میانگین سن کل ماهیان  $3/49 \pm 0/92$ ، نرها  $3/28 \pm 0/49$ ، ماده ها  $4/01 \pm 0/74$  و بچه ماهیان  $1/0 \pm 0/17$  سال تعیین شد (جداول ۱، ۲ و ۳). بین طول کل TL (به میلی متر) و وزن W (به گرم) مولدین معادله  $W = 0/0000047 TL^{3/14}$  ( $r = 98/2$ ) و بین طول کل و وزن بچه ماهیان معادله  $W = 3/13 TL^{0/0000556}$  ( $r = 99/8$ ) برقرار بود.

جدول ۱: نتایج داده‌های ریخت سنجی و صفات شمارشی ماهی سیاه‌کولی (*Vimba vimba persa*) در سفیدرود

| ردیف                                                                     | عامل زیست سنجی                  | تعداد | کمینه | بیشینه | میانگین | انحراف معیار |
|--------------------------------------------------------------------------|---------------------------------|-------|-------|--------|---------|--------------|
| ۱                                                                        | وزن بدن (گرم)                   | ۱۴۹   | ۱/۷۴  | ۱۷۳/۲  | ۶۲/۸۹   | ۱۹/۷۲۴       |
| ۲                                                                        | طول کل (میلی‌متر)               | ۱۴۹   | ۵۵    | ۲۵۶    | ۱۷۱/۳۸  | ۳۴/۸۱۰       |
| ۳                                                                        | طول چنگالی (میلی‌متر)           | ۱۴۹   | ۴۹    | ۲۳۰    | ۱۵۲/۹۳  | ۳۱/۲۱۳       |
| ۴                                                                        | طول استاندارد (میلی‌متر)        | ۱۴۹   | ۴۲    | ۲۲۰    | ۱۴۱/۶۶  | ۲۹/۷۵۳       |
| ۵                                                                        | سن ماهیان (سال)                 | ۱۴۹   | ۰+    | ۷      | ۳/۴۹    | ۰/۹۲         |
| صفات شمارشی (Meristic)                                                   |                                 |       |       |        |         |              |
| ۶                                                                        | فلس‌های روی خط جانبی            | ۱۴۷   | ۴۵    | ۵۶     | ۵۰/۸۳   | ۱/۸۴۱        |
| ۷                                                                        | فلس‌های بالای خط جانبی          | ۸۵    | ۸     | ۱۰     | ۸/۳۱    | ۱/۰۴۷        |
| ۸                                                                        | فلس‌های پایین خط جانبی          | ۶۳    | ۵     | ۷      | ۵/۹۷    | ۰/۲۵۲        |
| ۹                                                                        | تعداد اشعه غیر منشعب باله پشتی  | ۱۴۹   | ۳     | ۳      | ۳       | ۰/۰۰۰        |
| ۱۰                                                                       | تعداد اشعه منشعب باله پشتی      | ۱۴۹   | ۷     | ۸      | ۷/۹۶    | ۰/۱۹۷        |
| ۱۱                                                                       | تعداد اشعه غیر منشعب باله مخرجی | ۱۴۹   | ۳     | ۳      | ۳       | ۰/۰۰۰        |
| ۱۲                                                                       | تعداد اشعه منشعب باله مخرجی     | ۱۴۹   | ۱۶    | ۲۰     | ۱۷/۵۸   | ۱/۰۱۴        |
| ۱۳                                                                       | تعداد اشعه منشعب باله سینه‌ای   | ۱۱    | ۱۳    | ۱۵     | ۱۳/۶۴   | ۰/۶۷۴        |
| ۱۴                                                                       | تعداد اشعه منشعب باله شکمی      | ۲۶    | ۷     | ۹      | ۸/۳۱    | ۰/۶۱۸        |
| ۱۵                                                                       | تعداد خارهای آبششی بالا         | ۱۳۲   | ۱۴    | ۲۰     | ۱۷/۰۱   | ۱/۱۳۰        |
| ۱۶                                                                       | تعداد خارهای آبششی زیر          | ۱۳۲   | ۱۶    | ۲۳     | ۲۰/۰۳   | ۱/۲۰۱        |
| ۱۷                                                                       | تعداد مهره‌های ستون مهره        | ۱۴    | ۳۹    | ۴۳     | ۴۰/۸۶   | ۰/۹۴۹        |
| عامل ریخت سنجی (Morphometric) - داده‌ها نسبت به طول استاندارد بدن (درصد) |                                 |       |       |        |         |              |
| ۱۸                                                                       | طول سر                          | ۱۴۸   | ۲۱/۹۶ | ۲۹/۲۹  | ۲۴/۴۷   | ۱/۹۰۴        |
| ۱۹                                                                       | ارتفاع سر                       | ۱۴۹   | ۱۱/۶۳ | ۲۰/۸۸  | ۱۷/۵۲   | ۰/۸۸۶        |
| ۲۰                                                                       | طول پوزه                        | ۱۴۹   | ۶/۰۷  | ۱۰/۱۸  | ۷/۷۲    | ۰/۶۲۳        |
| ۲۱                                                                       | قطر چشم                         | ۱۲۹   | ۴/۹۷  | ۸/۴۵   | ۶/۱۰    | ۰/۴۵۱        |
| ۲۲                                                                       | فاصله بین چشمی                  | ۱۳۲   | ۶/۵۸  | ۹/۱۵   | ۷/۷۶    | ۰/۵۵۲        |
| ۲۳                                                                       | طول پس چشمی                     | ۱۱۷   | ۱۰/۱۳ | ۱۳/۱۱  | ۱۱/۱۲   | ۵/۵۳۰        |
| ۲۴                                                                       | ارتفاع بیشینه بدن               | ۱۴۹   | ۱۷/۹۴ | ۲۹/۲۰  | ۲۶/۱۷   | ۱/۳۹۶        |
| ۲۵                                                                       | ارتفاع کمینه بدن                | ۱۴۹   | ۷/۷۲  | ۱۱/۲۳  | ۹/۲۸    | ۰/۵۹۶        |
| ۲۶                                                                       | طول ساقه دم                     | ۱۰۹   | ۱۲/۴۹ | ۲۰/۵۱  | ۱۶/۶۰   | ۱/۵۹۵        |
| ۲۷                                                                       | ارتفاع ساقه دم                  | ۱۳۹   | ۸/۴۲  | ۱۳/۲۳  | ۱۱/۲۲   | ۰/۶۸۷        |
| ۲۸                                                                       | ارتفاع باله پشتی                | ۱۴۹   | ۱۷/۴۳ | ۲۶/۳۴  | ۲۰/۲۲   | ۱/۴۷۴        |
| ۲۹                                                                       | طول باله پشتی                   | ۱۴۹   | ۸/۶۷  | ۱۳/۰۱  | ۱۰/۹۶   | ۰/۷۸۹        |
| ۳۰                                                                       | طول باله سینه‌ای                | ۱۴۹   | ۱۴/۳۵ | ۲۵/۹۹  | ۱۸/۱۷   | ۱/۱۶۷        |
| ۳۱                                                                       | طول باله شکمی                   | ۱۴۹   | ۱۰/۲۰ | ۱۸/۴۴  | ۱۴/۹۷   | ۱/۱۱۷        |
| ۳۲                                                                       | فاصله باله سینه‌ای - شکمی       | ۱۴۹   | ۲۰/۵۲ | ۳۲/۶۱  | ۲۴/۱۸   | ۱/۶۷۴        |
| ۳۳                                                                       | فاصله باله شکمی - مخرجی         | ۱۴۹   | ۱۵/۲۴ | ۲۳/۲۹  | ۲۰/۰۰   | ۱/۵۴۲        |
| ۳۴                                                                       | ارتفاع باله مخرجی               | ۱۴۹   | ۱۰/۲۴ | ۱۴/۷۳  | ۱۲/۶۶   | ۰/۸۴۲        |
| ۳۵                                                                       | طول باله مخرجی                  | ۱۴۹   | ۱۳/۸۷ | ۲۱/۳۳  | ۱۸/۱۷   | ۱/۲۷۳        |
| ۳۶                                                                       | طول پیش پشتی                    | ۱۴۹   | ۴۷/۶۶ | ۶۱/۶۴  | ۵۲/۲۱   | ۱/۷۲۳        |
| ۳۷                                                                       | طول پس پشتی                     | ۱۴۹   | ۳۴/۶۶ | ۵۴/۶۸  | ۴۰/۱۲   | ۲/۳۶۹        |
| ۳۸                                                                       | طول پیش سینه‌ای                 | ۱۳۵   | ۲۲/۱۴ | ۲۹/۸۳  | ۲۵/۳۰   | ۱/۱۱۲        |
| ۳۹                                                                       | طول پیش شکمی                    | ۱۱۳   | ۲۵/۱۲ | ۵۲/۸۲  | ۴۸/۵۳   | ۱/۵۵۲        |
| ۴۰                                                                       | طول پیش مخرجی                   | ۱۱۳   | ۶۳/۲۸ | ۷۲/۲۲  | ۶۷/۶۴   | ۱/۸۶۰        |
| ۴۱                                                                       | طول لبه فوقانی باله دم          | ۱۵    | ۱۹/۲۱ | ۲۳/۳۳  | ۲۱/۲۱   | ۱/۲۱۳        |
| ۴۲                                                                       | طول لبه تحتانی باله دم          | ۶۷    | ۱۷/۶۶ | ۲۵/۱۹  | ۲۲/۱۶   | ۱/۲۹۴        |

جدول ۲: نتایج داده‌های ریخت سنجی و صفات شمارشی بچه ماهی و مولدین سیاه کولی خزري در سفیدرود

| بچه ماهیان                                                                |         |               |       | بالغین |         |               |       | عامل زیست سنجی              |
|---------------------------------------------------------------------------|---------|---------------|-------|--------|---------|---------------|-------|-----------------------------|
| انحراف                                                                    | میانگین | دامنه         | تعداد | انحراف | میانگین | دامنه         | تعداد |                             |
| ۱/۰۸                                                                      | ۳/۸۱    | ۱/۷ - ۶/۹     | ۱۳    | ۱۷/۱۱  | ۶۸/۵۴   | ۲۲/۱ - ۱۷۳/۲  | ۱۳۶   | وزن بدن (گرم)               |
| ۹/۲۴                                                                      | ۷۴/۵    | ۵۵-۹۳         | ۱۳    | ۱۸/۱۶  | ۱۸۰/۶۱  | ۱۳۱ - ۲۵۶     | ۱۳۶   | ضرب کل (میلی متر)           |
| ۸/۵۵                                                                      | ۶۶/۵    | ۲۹ - ۸۲       | ۱۳    | ۱۶/۵۱  | ۱۶۱/۲   | ۱۱۵ - ۲۳۰     | ۱۳۶   | ضرب چگالی (میلی متر)        |
| ۷/۵۶                                                                      | ۵۸/۵    | ۲۲-۷۳         | ۱۳    | ۱۵/۳۸  | ۱۴۹/۶   | ۱۰۶-۲۱۳       | ۱۳۶   | طول استاندارد (میلی متر)    |
|                                                                           |         |               |       |        |         |               |       | (مسیلهای متر) (میلی متر)    |
| ۰/۱۷                                                                      | ۱/۰     | ۰ - ۱۰        | ۱۳    | ۰/۵۷   | ۳/۷۳    | ۲ - ۷         | ۱۳۶   | سر ماهیان (سان)             |
| صفات شمارشی (Meristic)                                                    |         |               |       |        |         |               |       |                             |
| ۱/۵۶                                                                      | ۵۰/۲۷   | ۴۸-۵۳         | ۱۱    | ۱/۸۶   | ۵۰/۸۸   | ۴۵-۵۶         | ۱۳۶   | نیمه های روی خط جانبی       |
| ۰/۲۸                                                                      | ۷/۹۲    | ۷-۸           | ۱۳    | ۰/۱۹   | ۷/۹۶    | ۷-۸           | ۱۳۶   | تعداد اشعه منشعب باله پشتی  |
| ۱/۱۳                                                                      | ۱۷/۵۴   | ۱۶-۲۰         | ۱۳    | ۱/۰۱   | ۱۷/۵۹   | ۱۶-۲۰         | ۱۳۶   | تعداد اشعه منشعب باله مخرجی |
| ۱/۳۸                                                                      | ۱۶/۰۸   | ۱۴-۱۵         | ۱۳    | ۱/۰۶   | ۱۷/۱۲   | ۱۴-۲۰         | ۱۳۱   | تعداد حار روی کمان آیشی *   |
| ۱/۶۹                                                                      | ۱۸/۷۷   | ۱۶-۲۲         | ۱۳    | ۱/۰۶   | ۲۰/۱۷   | ۱۷-۲۳         | ۱۳۱   | تعداد حار زیر کمان آیشی *   |
| عوامل ریخت سنجی (Morphometric) - داده‌ها نسبت به طول استاندارد بدن (درصد) |         |               |       |        |         |               |       |                             |
| ۰/۹۹                                                                      | ۲۷/۲۰   | ۲۵/۸۹ - ۲۹/۲۹ | ۱۲    | ۰/۷۱   | ۲۴/۲۳   | ۲۱/۹۶ - ۲۵/۷۱ | ۱۳۶   | طول سر *                    |
| ۰/۵۴                                                                      | ۱۸/۳۶   | ۱۷/۵۲ - ۱۹/۱۵ | ۱۳    | ۰/۸۷   | ۱۸/۴۴   | ۱۱/۶۳ - ۲۰/۹۸ | ۱۳۶   | ارتفاع سر *                 |
| ۰/۳۱                                                                      | ۷/۶۶    | ۷/۲۱ - ۸/۳۶   | ۱۳    | ۰/۶۵   | ۷/۷۲    | ۶/۰۸ - ۱۰/۱۸  | ۱۳۶   | طول بزرگ                    |
| ۰/۶۰                                                                      | ۷/۸۵    | ۶/۲۶ - ۸/۴۵   | ۱۳    | ۰/۳۳   | ۵/۹۳    | ۴/۹۷ - ۶/۹۰   | ۱۳۶   | قطر چشم                     |
| ۰/۶۳                                                                      | ۷/۹۳    | ۶/۷۷ - ۹/۱۵   | ۱۳    | ۰/۵۴   | ۷/۷۴    | ۶/۵۸ - ۹/۰۴   | ۱۱۹   | فاصله بین چشمی              |
| ۰/۷۳                                                                      | ۱۱/۹۰   | ۱۰/۸۵ - ۱۳/۱۱ | ۱۳    | ۰/۴۱   | ۱۱/۰۲   | ۱۰/۱۳ - ۱۲/۳۷ | ۱۰۲   | طول پس چشمی *               |
| ۰/۹۱                                                                      | ۲۴/۶۹   | ۲۳/۲۴ - ۲۶/۳۳ | ۱۳    | ۱/۲۵   | ۲۶/۳۱   | ۱۷/۹۲ - ۲۹/۲۰ | ۱۳۶   | ارتفاع پیشینه بدن *         |
| ۰/۵۵                                                                      | ۹/۱۴    | ۷/۸۳ - ۹/۸۴   | ۱۳    | ۰/۶۰   | ۹/۳۰    | ۷/۷۲ - ۱۱/۲۳  | ۱۳۶   | ارتفاع کیمبه بدن            |
| ۰/۵۵                                                                      | ۱۱/۰۹   | ۱۰/۱۷ - ۱۲/۳۳ | ۱۳    | ۰/۷۰   | ۱۱/۲۳   | ۸/۶۲ - ۱۳/۲۳  | ۱۲۶   | ارتفاع ساقه دمی             |
| ۱/۰۶                                                                      | ۲۲/۱۹   | ۲۰/۲۱ - ۲۴/۰۵ | ۱۳    | ۱/۳۷   | ۲۰/۰۴   | ۱۷/۴۳ - ۲۶/۳۶ | ۱۳۶   | ارتفاع باله پشلی *          |
| ۰/۶۴                                                                      | ۱۰/۷۸   | ۹/۶۷ - ۱۱/۹۰  | ۱۳    | ۰/۸۰   | ۱۰/۹۷   | ۸/۶۷ - ۱۳/۰۱  | ۱۳۶   | طول باله پشلی               |
| ۰/۶۶                                                                      | ۱۷/۸۷   | ۱۷/۱۲ - ۱۹/۱۸ | ۱۳    | ۱/۲۰   | ۱۸/۲۰   | ۱۴/۳۵ - ۲۵/۹۹ | ۱۳۶   | طول باله سینه‌ای            |
| ۱/۲۷                                                                      | ۱۵/۳۰   | ۱۲/۹۸ - ۱۷/۸۱ | ۱۳    | ۱/۱۰   | ۱۴/۹۵   | ۱۰/۲۰ - ۱۸/۲۱ | ۱۳۶   | طول باله شکمی               |
| ۰/۸۷                                                                      | ۲۱/۵۵   | ۲۰/۵۲ - ۲۳/۲۸ | ۱۳    | ۱/۵۱   | ۲۴/۴۳   | ۲۱/۱۳ - ۳۲/۶۱ | ۱۳۶   | فاصله باله سینه‌ای - شکمی * |
| ۱/۲۶                                                                      | ۱۷/۳۶   | ۱۵/۲۴ - ۱۹/۰۲ | ۱۳    | ۱/۳۲   | ۲۰/۲۵   | ۱۷/۵۷ - ۲۳/۲۹ | ۱۳۶   | فاصله باله شکمی - مخرجی *   |
| ۰/۶۴                                                                      | ۱۳/۵۸   | ۱۲/۵۲ - ۱۴/۵۹ | ۱۳    | ۰/۸۱   | ۱۲/۵۸   | ۱۰/۲۴ - ۱۴/۷۳ | ۱۳۶   | ارتفاع باله مخرجی *         |
| ۰/۸۳                                                                      | ۱۹/۵۷   | ۱۸/۰۰ - ۲۰/۵۵ | ۱۳    | ۱/۲۵   | ۱۸/۰۳   | ۱۳/۸۷ - ۲۱/۳۳ | ۱۳۶   | طول باله مخرجی *            |
| ۳/۲۱                                                                      | ۵۴/۲۸   | ۴۸/۰۰ - ۶۱/۶۴ | ۱۳    | ۱/۳۳   | ۵۲/۰۱   | ۲۷/۶۶ - ۵۸/۰۲ | ۱۳۶   | طول پیش پشتی *              |
| ۱/۰۹                                                                      | ۳۸/۰۱   | ۳۶/۲۱ - ۴۰/۲۶ | ۱۳    | ۲/۳۶   | ۴۰/۳۳   | ۳۶/۶۶ - ۵۲/۶۸ | ۱۳۶   | طول پس پشتی *               |
| ۱/۱۲                                                                      | ۲۷/۷۴   | ۲۶/۱۰ - ۲۹/۸۳ | ۱۰    | ۰/۸۵   | ۲۵/۱۰   | ۲۲/۱۴ - ۲۷/۲۷ | ۱۳۵   | طول پیش سینه‌ای *           |
| ۱/۳۸                                                                      | ۵۰/۱۱   | ۲۷/۸۰ - ۵۲/۳۸ | ۱۳    | ۱/۴۶   | ۴۸/۳۲   | ۲۵/۱۲ - ۵۲/۸۲ | ۱۰۰   | طول پیش شکمی *              |
| ۱/۲۵                                                                      | ۶۷/۵۳   | ۶۵/۷۵ - ۷۰/۰۰ | ۱۳    | ۱/۹۳   | ۶۷/۶۵   | ۶۳/۲۸ - ۷۲/۲۲ | ۱۰۰   | طول پیش مخرجی               |
| ۰/۷۵                                                                      | ۲۲/۳۵   | ۲۱/۵۴ - ۲۳/۳۳ | ۵     | ۰/۹۷   | ۲۰/۶۴   | ۱۹/۲۱ - ۲۲/۲۹ | ۱۰    | طول لبه فوقانی باله دمی *   |
| ۱/۳۴                                                                      | ۲۱/۸۹   | ۱۷/۶۶ - ۲۲/۱۱ | ۱۳    | ۱/۱۳   | ۲۲/۱۳   | ۲۰/۴۵ - ۲۵/۸۹ | ۳۲    | طول لبه تحتانی باله دمی *   |

\* تفاوت‌های آماری معنی دار بین بچه ماهیان و مولدین سیاه کولی خزري در سفیدرود

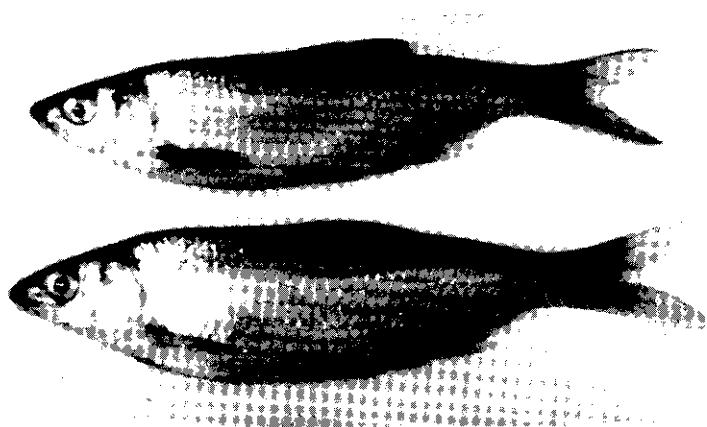
میانگین فلس‌های روی خط جانبی ۵۰/۸۳ عدد، در بالغین ۵۰/۸۸، در نرها ۵۱/۰۰، در ماده‌ها ۵۰/۸۰ و در بچه‌ماهیان ۵۰/۲۷ عدد بود (جداول ۱، ۲، ۳) که تفاوت آماری معنی‌داری در بین بچه‌ماهیان و بالغین ( $P > 0/05$ ) و بین نر و ماده بالغ ( $P > 0/05$ ) مشاهده نگردید و بین میانگین فلس‌های بالا و پایین خط جانبی در نرها و ماده‌ها نیز تفاوت مشاهده نشد ( $P > 0/05$ ). تعداد شعاع منشعب باله پشتی ۷ یا ۸ عدد بود و در بین بالغین و بچه‌ماهیان و نر و ماده تفاوت معنی‌دار مشاهده نشد ( $P > 0/05$ ). دامنه و میانگین شعاع‌های منشعب باله مخرجی در ماهیان ۱۶ تا ۲۰ و ۱۷/۵۸ بوده و تفاوت آماری معنی‌داری بین بچه‌ماهیان و بالغین ( $P > 0/05$ ) و بین نر و ماده ( $P > 0/05$ ) مشاهده نگردید. همچنین تفاوت آماری معنی‌داری از نظر میانگین تعداد شعاع منشعب باله‌های سینه‌ای و شکمی مشاهده نشد ( $P > 0/05$ ). تفاوت آماری از نظر تعداد خارهای آبششی بالا و پایین نخستین کمان آبششی در بین نر و ماده مشاهده نگردید ( $P > 0/05$ ) اما بین بچه‌ماهیان و بالغین ( $P < 0/05$ ) تفاوت دیده شد. تعداد کل مهره‌های بدن در ماهیان بالغ ۳۹ تا ۴۳ عدد با میانگین ۴۰/۸۶ عدد بود که در این مورد نیز تفاوتی مشاهده نگردید ( $P > 0/05$ ).

بین مولدین و بچه‌ماهیان (جدول ۲)، در میانگین ۱۵ عامل ریخت سنجی شامل طول و ارتفاع سر، طول پس‌چشمی، ارتفاع بیشینه بدن، ارتفاع باله پشتی، فاصله باله‌های سینه‌ای - شکمی و شکمی - مخرجی، ارتفاع و طول باله مخرجی، طولهای پیش‌بشتی و پس‌بشتی، طولهای پیش‌سینه‌ای و پیش‌شکمی و طولهای لبه فوقانی و زیرین باله دمی (علامت ستاره در جدول ۲) تفاوت معنی‌دار مشاهده گردید ( $P < 0/05$ ) ولی در ۹ اندازه تفاوت دیده نشد ( $P > 0/05$ ). برخی از این اندازه‌ها مانند ارتفاع بیشینه بدن در بچه‌ماهیان کوچکتر از بالغین و برخی مانند ارتفاع باله مخرجی بزرگتر از بالغین می‌باشد.

بین مولدین نر و ماده (جدول ۳)، تفاوت آماری معنی‌دار ( $P < 0/05$ ) در ۱۶ عامل مورفومتریک شامل میانگین‌های طول سر، قطر چشم، ارتفاع بیشینه بدن، ارتفاع کمینه بدن، طول ساقه دمی، ارتفاع ساقه دمی، ارتفاع و طول باله پشتی، طول باله‌های سینه‌ای و شکمی، فاصله باله‌های سینه‌ای - شکمی و شکمی - مخرجی، طول باله مخرجی، طول پیش‌سینه‌ای، طول پیش‌شکمی و پیش‌مخرجی مشاهده شد (علامت ستاره در جدول ۳) که در بین این عوامل ۹ اندازه شامل طول سر، قطر چشم، ارتفاع کمینه بدن، ارتفاع و طول باله پشتی، طول باله‌های سینه‌ای و شکمی، طول باله مخرجی و نیز طول پیش‌سینه‌ای در جنس نر بیشتر از ماده بوده و ۷ مورد شامل ارتفاع بیشینه بدن، طول و ارتفاع ساقه دمی. فاصله باله‌های سینه‌ای - شکمی و شکمی - مخرجی، طول پیش‌شکمی و پیش‌مخرجی در جنس ماده بیشتر از نرها بوده است.

تفاوت دوجنسی (دژخزژرختجشحت) در سیاه کولی نر و ماده بالغ در رودخانه سفیدرود بصورت صفات اولیه و ثانویه مشاهده شد. صفات اولیه، وجود تخمدان و بیضه در دو جنس است که با کمی فشار اولیه در فصل مهاجرت مواد تناسلی آنها خارج شده و جنسیت تعیین می شود و در برخی موارد نیاز به آناتومی جهت تعیین جنسیت است. صفات ثانویه به دو شکل مشخص و نامشخص می باشد. صفات مشخص شامل وجود دانه های مرواریدی بزرگ و کوچک، رنگ مولدین و میزان برآمدگی شکم آنهاست، اما صفات ظاهری نامشخص از طریق تجزیه و تحلیل داده های ریخت شناختی ماهیان بدست می آید و همچنان که اشاره رفت (جدول ۳، علامت ستاره) در ۱۶ اندازه مورفومتريک تفاوت مشاهده گردید (۵/۵۵/۵۵).

برخی از این عوامل مانند طول ساقه دمی، فاصله باله های سینه ای - شکمی و شکمی - مخرجی در جنس ماده خیلی بیشتر از نر بوده و برعکس برخی از این عوامل مانند طول باله های سینه ای و شکمی و نیز طول باله مخرجی در جنس نر کاملاً بیشتر بوده و مشخص است (جدول ۳). تفاوت های توصیفی اصلی در بالغین سیاه کولی در فصل مهاجرت و تخم ریزی بدین صورت است که باله های سینه ای و بویژه شکمی و مخرجی در جنس نر نارنجی متوسط تا قرمز بوده (بویژه در ناحیه قاعده باله) در حالیکه در ماده ها (با استثناء کم) رنگ آن نارنجی روشن تا زرد کم رنگ است، بطوریکه صیادان به این ماهیان (اغلب جنس نر) سرخ پر می گویند، و هر چه ماهی بطرف بالادست رودخانه ها کوچ نموده و در واقع به زمان تخم ریزی نزدیکتر شود این صفت مشخص تر می گردد. تفاوت ظاهری دیگر رنگ عمومی بدن بوده که در نرها بویژه ناحیه پشتی تیره تر می گردد ولی رنگ بدن ماده ها روشن تر است (شکل ۲).



شکل ۲: سیاه کولی نر (بالا)، ماده (پایین)

جدول ۳: نتایج داده‌های مورفومتریک و مرستیک نر و ماده بالغ سیاه‌کولی در سفیدرود

| ماده بالغ                                                                 |         |             |       | نر بالغ |         |             |       | عوامل زیست‌سنجی           |
|---------------------------------------------------------------------------|---------|-------------|-------|---------|---------|-------------|-------|---------------------------|
| انحراف                                                                    | میانگین | دامنه       | تعداد | انحراف  | میانگین | دامنه       | تعداد |                           |
| ۱۷/۱۲                                                                     | ۷۸/۴۵   | ۲۳/۵-۱۷۳/۲  | ۸۴    | ۱۶/۰۷   | ۵۲/۵۳   | ۲۲/۱-۸۳/۸   | ۵۲    | وزن بدن (گرم)             |
| ۱۷/۴۵                                                                     | ۱۸۶/۵   | ۱۵۹-۲۵۶     | ۸۴    | ۱۵/۱۹   | ۱۷۱/۲   | ۱۳۱-۲۱۳     | ۵۲    | طول کل (میلیمتر)          |
| ۱۸/۲۱                                                                     | ۱۶۴/۷   | ۱۳۹-۲۳۰     | ۸۴    | ۱۱/۳۳   | ۱۵۵/۵   | ۱۱۵-۱۸۷     | ۵۲    | طول چنگالی (میلیمتر)      |
| ۱۴/۷۶                                                                     | ۱۵۲/۵   | ۱۲۹-۲۱۳     | ۸۴    | ۱۲/۹۲   | ۱۴۱/۷   | ۱۰۶-۱۷۲     | ۵۲    | طول استاندارد (میلیمتر)   |
| ۰/۷۴                                                                      | ۲/۰۱    | ۳-۷         | ۸۴    | ۰/۴۹    | ۳/۲۸    | ۲-۶         | ۵۲    | سن ماهیان (سال)           |
| صفات شمارشی (Meristic)                                                    |         |             |       |         |         |             |       |                           |
| ۱/۹۱                                                                      | ۵۰/۸۰   | ۴۷-۵۵       | ۸۴    | ۱/۷۹    | ۵۱/۰۰   | ۴۵-۵۶       | ۵۲    | فلس‌های روی خط جانبی      |
| ۰/۱۵                                                                      | ۷/۹۸    | ۷-۸         | ۸۴    | ۰/۲۴    | ۷/۹۴    | ۷-۸         | ۵۲    | شعاع‌های منشعب باله پشتی  |
| ۰/۹۶                                                                      | ۱۷/۵۴   | ۱۶-۲۰       | ۸۴    | ۱/۰۸    | ۱۷/۴۸   | ۱۶-۲۰       | ۵۲    | شعاع‌های منشعب باله مخرجی |
| ۱/۱۱                                                                      | ۱۶/۰۹   | ۱۴-۱۹       | ۷۵    | ۰/۹۹    | ۱۷/۱۵   | ۱۵-۲۰       | ۲۶    | تعداد خار بالای کمان آبشی |
| ۱/۰۲                                                                      | ۲۰/۰۴   | ۱۸-۲۳       | ۷۵    | ۱/۰     | ۲۰/۳۷   | ۱۷-۲۲       | ۲۶    | تعداد خار زیر کمان آبشی   |
| عوامل ریخت‌سنجی (Morphometric) - داده‌ها نسبت به طول استاندارد بدن (درصد) |         |             |       |         |         |             |       |                           |
| ۰/۷۰                                                                      | ۲۴/۱۵   | ۲۱/۹۶-۲۵/۳۴ | ۸۴    | ۰/۷۱    | ۲۴/۳۵   | ۲۲/۳۰-۲۵/۷۱ | ۵۲    | طول سر *                  |
| ۰/۹۱                                                                      | ۱۷/۳۴   | ۱۱/۶۳-۱۹/۱۱ | ۸۴    | ۰/۷۸    | ۱۷/۶۰   | ۱۵/۵۴-۲۰/۸۸ | ۵۲    | ارتفاع سر                 |
| ۰/۶۸                                                                      | ۷/۶۸    | ۶/۰۸-۱۰/۱۸  | ۸۴    | ۰/۵۸    | ۷/۷۹    | ۶/۵۶-۹/۳۱   | ۵۲    | طول پوزه                  |
| ۰/۳۰                                                                      | ۵/۸۸    | ۴/۹۷-۶/۶۷   | ۸۴    | ۰/۳۶    | ۶/۰۱    | ۵/۳۵-۶/۹۰   | ۵۲    | قطر چشم *                 |
| ۰/۵۹                                                                      | ۷/۷۴    | ۶/۵۸-۹/۰۴   | ۷۶    | ۰/۴۷    | ۷/۷۵    | ۶/۷۹-۸/۷۸   | ۴۳    | فاصله بین چشمی            |
| ۰/۴۳                                                                      | ۱۱/۰۶   | ۱۰/۱۳-۱۲/۳۷ | ۶۳    | ۰/۳۷    | ۱۰/۹۶   | ۱۰/۱۶-۱۱/۸۱ | ۴۱    | طول پس چشمی               |
| ۱/۲۶                                                                      | ۲۶/۵۴   | ۱۷/۹۲-۲۹/۲۰ | ۸۴    | ۱/۰۸    | ۲۵/۹۳   | ۲۳/۱۴-۲۹/۱۶ | ۵۲    | ارتفاع پیشینه بدن *       |
| ۰/۶۲                                                                      | ۹/۱۸    | ۷/۷۲-۱۱/۲۳  | ۸۴    | ۰/۵۱    | ۹/۴۹    | ۸/۵۸-۱۰/۹۸  | ۵۲    | ارتفاع کمینه بدن *        |
| ۱/۴۵                                                                      | ۱۷/۱۸   | ۱۴/۰۹-۲۰/۵۱ | ۶۵    | ۱/۴۱    | ۱۵/۷۴   | ۱۲/۴۹-۱۸/۴۴ | ۴۴    | طول ساقه دم *             |
| ۰/۷۴                                                                      | ۱۱/۱۱   | ۸/۲۲-۱۳/۲۳  | ۷۹    | ۰/۵۸    | ۱۱/۴۴   | ۱۰/۴۵-۱۲/۴۵ | ۴۷    | ارتفاع ساقه دم *          |
| ۱/۱۲                                                                      | ۱۹/۷۳   | ۱۷/۴۳-۲۲/۳۷ | ۸۴    | ۱/۵۹    | ۲۰/۵۳   | ۱۸/۰۰-۲۶/۳۴ | ۵۲    | ارتفاع باله پشتی *        |
| ۰/۸۴                                                                      | ۱۰/۸۲   | ۸/۶۷-۱۳/۰۱  | ۸۴    | ۰/۶۷    | ۱۱/۲۳   | ۹/۰۹-۱۲/۵۴  | ۵۲    | طول باله پشتی *           |
| ۰/۹۱                                                                      | ۱۷/۷۳   | ۱۴/۳۵-۲۰/۴۴ | ۸۴    | ۱/۲۳    | ۱۸/۹۶   | ۱۶/۹۶-۲۵/۹۹ | ۵۲    | طول باله سینه‌ای *        |
| ۰/۸۹                                                                      | ۱۴/۲۰   | ۱۰/۲۰-۱۸/۴۴ | ۸۴    | ۰/۷۹    | ۱۵/۸۴   | ۱۴/۳۹-۱۸/۲۱ | ۵۲    | طول باله شکمی *           |
| ۱/۱۹                                                                      | ۲۴/۸۹   | ۲۱/۶۸-۲۸/۱۷ | ۸۴    | ۱/۴۸    | ۲۳/۶۹   | ۲۱/۱۳-۳۲/۶۱ | ۵۲    | فاصله باله سینه‌ای-شکمی * |
| ۱/۱۴                                                                      | ۲۰/۷۳   | ۱۸/۱۸-۲۳/۲۹ | ۸۴    | ۱/۲۳    | ۱۹/۴۸   | ۱۷/۵۷-۲۳/۹۳ | ۵۲    | فاصله باله شکمی-مخرجی *   |
| ۰/۷۵                                                                      | ۱۲/۶۱   | ۱۰/۲۷-۱۴/۲۷ | ۸۴    | ۰/۹۰    | ۱۲/۵۳   | ۱۰/۲۴-۱۴/۷۳ | ۵۲    | ارتفاع باله مخرجی         |
| ۱/۱۶                                                                      | ۱۷/۴۵   | ۱۳/۸۷-۱۹/۲۰ | ۸۴    | ۱/۳۸    | ۱۸/۹۸   | ۱۵/۸۵-۲۱/۳۳ | ۵۲    | طول باله مخرجی *          |
| ۱/۳۷                                                                      | ۵۲/۰۵   | ۴۷/۶۶-۵۸/۰۲ | ۸۴    | ۱/۲۸    | ۵۱/۹۳   | ۴۹/۱۸-۵۴/۹۳ | ۵۲    | طول بیش پشتی              |
| ۲/۴۴                                                                      | ۲۰/۲۵   | ۳۴/۶۶-۵۴/۶۸ | ۸۴    | ۲/۲۴    | ۴۰/۴۶   | ۳۴/۸۲-۴۴/۲۳ | ۵۲    | طول پس پشتی               |
| ۰/۷۴                                                                      | ۲۴/۹۴   | ۲۳/۱۵-۲۶/۸۰ | ۷۴    | ۰/۹۶    | ۲۵/۳۴   | ۲۲/۱۴-۲۷/۲۷ | ۵۱    | طول پیش سینه‌ای *         |
| ۱/۲۹                                                                      | ۴۸/۷۲   | ۴۵/۷۰-۵۲/۸۲ | ۶۰    | ۱/۳۶    | ۴۷/۷۳   | ۴۵/۱۴-۵۱/۷۵ | ۴۰    | طول پیش شکمی *            |
| ۱/۵۸                                                                      | ۶۸/۵۰   | ۶۴/۹۲-۷۲/۲۲ | ۶۰    | ۱/۷۱    | ۶۶/۳۸   | ۶۳/۲۸-۷۰/۰۶ | ۴۰    | طول پیش مخرجی *           |
| ۱/۱۳                                                                      | ۲۰/۷۰   | ۱۹/۲۱-۲۲/۲۹ | ۴     | ۰/۸۲    | ۲۰/۵۳   | ۱۹/۷۲-۲۱/۶۸ | ۶     | طول لبه رویی باله دم      |
| ۱/۳۳                                                                      | ۲۱/۸۹   | ۱۷/۶۶-۲۴/۱۱ | ۳۰    | ۱/۱۳    | ۲۲/۱۳   | ۲۰/۴۵-۲۵/۸۹ | ۳۲    | طول لبه زیرین باله دم     |

\* تفاوت‌های آماری معنی دار بین بچه ماهیان و مولدین سیاه‌کولی خزری در سفید رود

تفاوت دیگر وضعیت زبری بدن ماهیها میباشد، بطوریکه بدن نر خشن تر و بدن ماده نرم تر می باشد. تفاوت اصلی وجود دانه های مرواریدی ریز روی بدن نرها در قسمت سر و تا حدی باله ها و فلس ها است که در ماده ها بندرت دیده می شود و لذا با لمس ساده سر مولدین مهاجر می توان جنسیت آنها را تعیین نمود. در ماده ها شکم برآمده و متورم بوده ولی نرها دارای بدنی کشیده تر و باریکتر هستند. در مجموع واضح ترین تفاوت های این دو جنس، دانه های مرواریدی و باله های زیرین نارنجی تا خونی، طولتر بودن باله های سینه ای، شکمی و مخرجی در نرها و شکم برآمده، رنگ ملایم در باله های زیرین و بدن نرم در ماده ها (شکل ۲) تعیین شد.

## بحث

مطالعات ماهی شناسان بویژه Berg (1949), Nikolskii (1954), کازانچف (۱۹۸۱)، رحیم اف (۱۹۹۱) و قلی اف (۱۹۹۷) بر روی ماهیان دریای خزر نشانگر این واقعیت است که بسیاری از ماهیان روند گونه زایی را طی نموده و میکروپروسه ایجاد جمعیت ها ادامه دارد، بطوریکه گونه های خزری و پونتو- خزری زیرگونه ها و جمعیت هایی را در مناطق مختلف دریای خزر تشکیل داده و برای مثال ۳ جمعیت از سیاه کولی شامل اگرخان، قزل آقاچ و حسن قلی در دریای خزر شناسایی شده است (قلی اف، ۱۹۹۷). همانگونه که در نتایج دیده شد تفاوت آماری در داده های مرستیک بین بچه ماهیان و بالغین وجود نداشت. دلیل آن ثبات نسبی صفات مرستیک در ماهیان می باشد (Winfield & Nelson, 1991). برخی منابع (Bianco & Banarescu, 1982, قلی اف، ۱۹۹۷) هم تفاوت های مرستیک در گونه ها و زیرگونه های مختلف ماهیان در عرضهای جغرافیایی مختلف گزارش نموده اند ولی صفات مرستیک ماهیان یک منطقه اختلاف ندارد. از آنجایی که سیاه کولی های کوچگر به سفیدرود، بچه ماهیان مورد مطالعه را ایجاد نموده اند لذا طبیعی است که تفاوتی از این نظر نداشته باشند. در صفات مرستیک تنها تعداد خارهای آبششی اولین کمان آبششی در بچه ماهیان کمتر بوده که ممکن است این عامل در ارتباط با نوع غذای مصرفی و نیز عدم رشد کامل خارهای آبششی در بچه ماهیان سیاه کولی باشد. از نظر مورفومتریک، تنها تفاوت در برخی داده ها (۱۵ عامل) نظیر طول سر، ارتفاع باله پشتی و غیره بین بچه ماهیان و بالغین مشاهده شد که توسط برخی پژوهشگران در بسیاری از ماهیان گزارش شده است (Berg, 1949, قلی اف، ۱۹۹۷). از آنجایی که بچه ماهیان هنوز مراحل رشد خود را بخوبی طی ننموده و شرایط زیستی آنها نسبت به بالغین کاملاً متفاوت می باشد، لذا طبیعی است که چنین تغییراتی در آنها دیده شود ولی در بسیاری از فاکتورها نیز تفاوت آماری دیده نشد. برخی عوامل در بچه ماهیان بزرگتر،

تعدادی برابر و بعضی نیز کوچکتر از مولدین می‌باشند که تحلیل آن مشکل بوده و نیاز به تجارب بالا و مطالعات وسیع‌تری دارد.

بین جنس نر و ماده بالغ سیاه‌کولی کوچکتر به سفیدرود تفاوت‌های مریستیک دیده نشد که اغلب منابع علمی (Berg, 1949; Nikolskii, 1954; قلی‌اف, ۱۹۹۷; کارانچف, ۱۹۸۱ و وثوقی و مستجیر, ۱۳۷۹) نیز به آن اشاره نموده‌اند. Berg (1949) تفاوت مریستیک در تعداد فلس‌های خط جانبی را در جنس نر و ماده لای‌ماهی (*Tinca tinca*) اشاره نموده است. بین جنس نر و ماده کوچگران به سفیدرود در ۱۶ عامل مورفومتریک نظیر طول سر، ارتفاع پیشینه بدن و طول باله‌ها تفاوت دیده شد که ۹ مورد در جنس نر (مانند طول باله‌های پشتی، سینه‌ای، شکمی و مخرجی) بیش از ماده‌ها و ۷ مورد نیز کمتر از ماده‌ها بود. بیشتر بودن برخی اندازه‌ها بویژه طول باله‌ها، در جنس نر کیپورماهیان نسبت به ماده توسط منابع (Berg, 1949; Winfield & Nelson, 1991; Nikolskii, 1954) اشاره شده و نگارنده خود نیز تفاوت در اندازه باله‌ها و برخی از صفات مورفومتریک دیگر که در کیپورماهیان بویژه در کیپور وحشی تالاب انزلی (عباسی, ۱۳۸۲) بدست آورده است. در هر حال بعضی از صفات مورفومتریک در جنس نر کمتر و یا مساوی ماده بوده و تنها در ۹ عامل بیشتر است. بنظر می‌رسد رشد بیشتر این اندازه‌ها در نرها نسبت به ماده‌ها بدلیل اثر برخی از هورمون‌های جنسی (Wootton, 1990; عریان, منتشرنشده) باشد، این افزایش‌ها بی‌دلیل نبوده و در رفتارهای تولید مثلی و شاید قلمروطلبی این ماهی مورد استفاده قرار گیرد. رنگ تیره‌تر بدن و باله‌ها، دانه‌های مرواریدی، پهنای بیشتر باله‌های سینه‌ای و شکمی و رنگ تیره دم در نرها نیز در اثر هورمون‌های جنسی آندروژنی بوده که موجب تفاوت ظاهری نرها می‌شود (Potts & Wootton, 1990; عریان, منتشرنشده). البته رشد بیشتر اندازه بدن ماده هم سن نسبت به نرها و شکم بزرگتر ماده‌ها که بدلیل حجم بیشتر تخمدان نسبت به بیضه است، از تفاوت‌های دو جنس بوده که منابع (Biswas, 1993; Potts & Wootton, 1990) به آن اشاره نموده‌اند.

مقایسه میانگین داده‌های ریخت‌شناختی سیاه‌کولی‌های مولد سفیدرود با منابع گذشته (Berg, 1949; Nikolskii, 1954; کارانچف, ۱۹۸۱) و نیز در مقایسه با جمعیت‌های مختلف دریای خزر (قلی‌اف, ۱۹۹۷، نشان می‌دهد که یک شعاع سخت در باله پشتی بیشتر از منابع قدیمی (Berg, 1949; Nikolskii, 1954 و کارانچف, ۱۹۸۱) بوده ولی شعاع‌های منشعب باله پشتی مشابه منابع فوق می‌باشد. تعداد فلس‌های روی خط جانبی در نمونه‌های کوچکتر سفیدرود دامنه بیشتری نسبت به این منابع (Berg, 1949; Nikolskii, 1954 و کارانچف, ۱۹۸۱) داشته و همچنین شعاع‌های منشعب باله مخرجی بررسی کنونی (۱۶ تا ۲ عدد) بیش از نتایج این منابع (۱۶ تا ۱۸ عدد) است. مطالعه وسیعی روی سیاه‌کولی

خزری توسط قلی اف (۱۹۹۷) صورت گرفته لذا داده‌های بررسی کنونی با جمعیت‌های گزارش شده دریای خزر (سه جمعیت حسن قلی در جنوب شرقی، اگراخان در سواحل داغستان و قزل آقاچ در سواحل آذربایجان شوروی سابق) مقایسه گردیده است.

داده‌های ماهیان مولد سفیدرود در مقایسه با جمعیت اگراخان (جدول ۴) تفاوتی از نظر داده‌های شمارشی نداشته ( $P > 0/05$ ) ولی در ۱۵ عامل ریخت سنجی با این جمعیت متفاوت است ( $P < 0/01$ ) که از مهمترین آنها می‌توان از طول پوزه، قطر چشم، طول پس‌چشمی، ارتفاع باله پشتی و طول باله شکمی نام برد (جدول ۴). ماهیان سفیدرود در مقایسه با جمعیت قزل آقاچ (جدول ۴) نیز از نظر صفات شمارشی تفاوت ندارند ( $P > 0/05$ ) ولی در ۱۵ عامل ریخت سنجی تفاوت دیده شد ( $P < 0/01$ ) که از مهمترین آنها می‌توان طول سر، طول پوزه، قطر چشم، طول پس‌چشمی، ارتفاع و طول باله پشتی، طول باله شکمی و ارتفاع باله مخرجی نام برد. ماهیان سفیدرود در مقایسه با جمعیت حسن قلی (جدول ۴) از نظر صفات شمارشی در دو عامل تعداد فلس‌های روی خط جانبی و تعداد شعاعهای منشعب باله مخرجی تفاوت دارند ( $P < 0/01$ ). همچنین در ۱۸ فاکتور مورفومتریکی نیز تفاوت مشاهده شد ( $P < 0/01$ ) که از مهمترین عوامل می‌توان طول سر، ارتفاع بیشینه بدن، ارتفاع باله پشتی و طول باله سینه‌ای شد نام برد.

جدول ۴: مقایسه ریخت‌سنجی و شمارشی سیاه‌کولی سفیدرود با جمعیت‌های دیگر دریای خزر

| عامل                      | جمعیت اگراخان   | جمعیت قزل آقاچ  | جمعیت حسن قلی   | اگراخان - سفیدرود | قزل آقاچ - سفیدرود | حسن قلی - سفیدرود |
|---------------------------|-----------------|-----------------|-----------------|-------------------|--------------------|-------------------|
| فلس‌های روی خط جانبی      | $50/70 \pm 1/4$ | $50/69 \pm 1/9$ | $49/62 \pm 1/7$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| شعاعهای منشعب باله مخرجی  | $17/61 \pm 0/8$ | $17/55 \pm 0/8$ | $17/18 \pm 0/7$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول سر                    | $22/22 \pm 0/7$ | $23/67 \pm 0/6$ | $22/82 \pm 0/8$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| ارتفاع سر                 | $15/99 \pm 0/6$ | $16/90 \pm 0/6$ | $15/42 \pm 0/6$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول پوزه                  | $7/22 \pm 0/4$  | $7/50 \pm 0/4$  | $7/11 \pm 0/4$  | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| قطر چشم                   | $5/79 \pm 0/3$  | $5/43 \pm 0/4$  | $4/83 \pm 0/4$  | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| فاصله بین چشمی            | $7/12 \pm 0/4$  | $7/73 \pm 0/3$  | $7/07 \pm 0/5$  | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول پس‌چشمی               | $10/11 \pm 0/4$ | $10/65 \pm 0/5$ | $10/00 \pm 0/4$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| ارتفاع بیشینه بدن         | $22/22 \pm 0/0$ | $24/46 \pm 0/4$ | $25/25 \pm 0/1$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| ارتفاع کعبه بدن           | $9/22 \pm 0/5$  | $10/39 \pm 0/4$ | $8/91 \pm 0/4$  | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول ساقه دم               | $16/71 \pm 0/0$ | $17/68 \pm 0/0$ | $17/03 \pm 0/6$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| ارتفاع باله پشنی          | $19/17 \pm 0/4$ | $19/41 \pm 0/9$ | $19/02 \pm 0/3$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول باله پشتی             | $11/01 \pm 0/8$ | $11/73 \pm 0/7$ | $10/83 \pm 0/1$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول باله سینه‌ای          | $18/03 \pm 0/8$ | $18/33 \pm 0/9$ | $17/24 \pm 0/0$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول باله شکمی             | $15/52 \pm 0/8$ | $15/64 \pm 0/0$ | $14/66 \pm 0/1$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| فاصله باله سینه‌ای - شکمی | $22/99 \pm 0/1$ | $24/18 \pm 0/1$ | $23/07 \pm 0/1$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| فاصله باله شکمی - مخرجی   | $20/87 \pm 0/1$ | $20/02 \pm 0/2$ | $19/45 \pm 0/3$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| ارتفاع باله مخرجی         | $12/07 \pm 0/9$ | $11/89 \pm 0/8$ | $11/20 \pm 0/2$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول باله مخرجی            | $18/71 \pm 0/9$ | $18/50 \pm 0/0$ | $16/94 \pm 0/2$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول پیش‌پشنی              | $51/51 \pm 0/9$ | $51/87 \pm 0/2$ | $50/11 \pm 0/3$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول پس‌پشنی               | $20/09 \pm 0/3$ | $20/26 \pm 0/3$ | $19/19 \pm 0/5$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول پیش‌شکمی              | $46/70 \pm 0/2$ | $46/81 \pm 0/7$ | $44/71 \pm 0/5$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول پیش‌مخرجی             | $66/77 \pm 0/5$ | $66/02 \pm 0/6$ | $65/19 \pm 0/8$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول لبه زیرین باله دم     | $20/09 \pm 0/2$ | $19/23 \pm 0/9$ | $18/98 \pm 0/1$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |
| طول لبه زیرین باله دم     | $20/80 \pm 0/2$ | $20/11 \pm 0/9$ | $20/08 \pm 0/1$ | $> 0/05$          | $> 0/05$           | $> 0/05$          |

بطور کلی ارتفاع سر، طول پوزه، قطر چشم، طول پس‌چشمی، ارتفاع کمینه بدن، ارتفاع باله پشتی، طول پیش‌شکمی و پیش‌مخرجی و طول باله‌دمی ماهیان سفیدرود با هر سه جمعیت دریای خزر (قلی‌اف، ۱۹۹۷) تفاوت داشته ( $P < 0/01$ ) و سایر عوامل با برخی از جمعیت‌ها تفاوت معنی‌دار ندارند. از آنجایی که داده‌های شمارشی و بیش از ۸۵ درصد داده‌های ریخت‌سنجی بررسی کنونی با مشخصات جمعیت سیاه‌کولی حسن‌قلی (ترکمنستان) تفاوت دارد ( $P < 0/01$ )، لذا احتمالاً جمعیت آنها متفاوت می‌باشد. قلی‌اف (۱۹۹۷) نیز جمعیت حسن‌قلی را متفاوت با دو جمعیت اگرآخان و قزل‌آغاچ دانسته و پیشنهاد زیرگونه بودن آن را ارائه داده است. در هر حال تفاوت بین ماهیان کوچگر به سفیدرود با دو جمعیت خلیج قزل‌آغاچ و خلیج اگرآخان نیز زیاد بوده (۱۵ عامل) و از این رو می‌توان تاحدی نتیجه گرفت که سیاه‌کولی‌های کوچگر به سفیدرود احتمالاً با جمعیت‌های دیگر دریای خزر تفاوت دارند. نگارندگان مطابق نظر قلی‌اف (۱۹۹۷) معتقدند که فرآیند جدایی اکولوژیک کوچگران سفیدرود در حال انجام است. دلیل این تغییرات اکولوژیک را قلی‌اف (۱۹۹۷) نرمش زیاد اکولوژیک این ماهیان به شرایط مختلف اکولوژیک حاکم بر زندگی این ماهیان در مناطق مختلف دریای خزر دانسته است. وی معتقد است که سیاه‌کولی طی زمانی که (حدود ۱۵۰۰۰ سال) دریای خزر از دریا‌های اطراف جدا شده (قاسم‌اف، ۱۹۹۴)، جمعیت‌هایی را در دریای خزر تشکیل داده و این فرآیند انشعاب‌زایی و تکامل اکولوژیک هنوز ادامه داشته و کامل نشده است. وی بر اساس مطالعاتی که روی کپورماهیان (Cyprinidae) و سوف‌ماهیان (Percidae) حوضه میانی و جنوبی دریای خزر انجام داد، نتیجه‌گیری نمود که از شمال به جنوب و از غرب به شرق دریای خزر برخی از نشانه‌های ریخت‌شناسی شامل طول سر، طول پوزه، فاصله بین‌چشمی، ارتفاع بیشینه بدن، طول باله‌های پشتی و مخرجی بطور قانونمندانه‌ای کاهش و نشانه‌های دیگر (طول باله‌دمی، فاصله باله سینه‌ای - شکمی) بر عکس افزایش می‌یابد. عوامل طول سر، ارتفاع بیشینه و کمینه بدن و طول باله‌های پشتی و مخرجی نشانه‌هایی هستند که دارای بیشترین تغییرپذیری می‌باشند، این تغییر نشانه‌های مورفومتریک مذکور بار دیگر نرمش (تغییرپذیری) زیاد اکولوژیک آنها را تایید نموده و موجب تشکیل برخی از جمعیت‌های اکولوژیک در مناطق مختلف این ناحیه می‌گردد. در پایان نگارندگان پیشنهاد مینمایند در راستای مطالعات بیوسیستماتیک ماهیان و ماهی مورد بررسی، مطالعات ژنتیکی ملکولی، بیوشیمیایی و زیستی در این زمینه انجام شود تا بتوان نتیجه‌گیری بهتری نمود.

## تشکر و قدردانی

از همکاران عزیز مرکز تحقیقات ماهیان استخوانی دریای خزر بویژه آقایان مهندس ماهی‌صفت،

مهندس مرادی، مهندس سرپناه، مهندس خداپرست، آقای نوروزی، کارکنان ترابری، اطلاعات علمی و شورای پژوهشی مرکز (مهندس حسین پور)، پرسنل زحمتکش حراست دریایی کیشهر تشکر و قدردانی می‌نمایم.

## منابع

- اهدایی، ب.، ۱۳۶۸. آمار تجربی عمومی. انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز. ۳۲۸ صفحه.
- بازاری مقدم، س.، ۱۳۷۶. بررسی رژیم غذایی ماهی سیاه کولی در سفیدرود. پایان‌نامه کارشناسی ارشد شیلات، دانشگاه آزاد واحد لاهیجان. ۱۱۲ صفحه.
- خوال، ع.، ۱۳۷۶. کوچگری ماهی سفید، سیاه کولی و سپیدکولی به رودخانه سفیدرود. مجله علمی شیلات ایران. شماره ۴، سال چهارم، زمستان ۱۳۷۶. صفحات ۷۵ تا ۸۶.
- رحیم‌اف، ا.، ۱۹۹۱. گاو ماهیان دریای خزر. چکیده مطالب پایان‌نامه دکتر. ترجمه: یونس عادلی ۱۳۷۷. انتشارات مرکز تحقیقات شیلاتی استان گیلان، بندر انزلی. ۴۲ صفحه.
- عباسی، ک.؛ ولی‌پور، ع.؛ طالبی حقیقی، د.؛ سرپناه، ع. و نظامی، ج.، ۱۳۷۸. اطلس ماهیان ایران، آبهای داخلی گیلان (سفیدرود و تالاب انزلی). مرکز تحقیقات شیلاتی استان گیلان، بهار ۱۳۷۸، ۱۲۶ صفحه.
- عباسی، ک.؛ مرادی، م.؛ رضائی، م.ر.؛ ولی‌پور، ع. و ماهی‌صفت، ف.، ۱۳۸۱. گزارش نهایی پروژه بررسی تکثیر طبیعی ماهیان اقتصادی دریای خزر در رودخانه سفیدرود. مرکز تحقیقات ماهیان استخوانی دریای خزر، بندر انزلی. ۱۳۶ صفحه.
- عباسی، ک.، ۱۳۸۰. بررسی‌های ریخت‌شناختی، ساختار جمعیت و تکثیر طبیعی ماهی سیاه کولی (*Vimba vimba*) در رودخانه سفیدرود. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی لاهیجان. ۱۹۴ صفحه.
- عباسی، ک.، ۱۳۸۲. بررسی ویژگی‌های ریخت‌شناختی کپور وحشی در تالاب انزلی. مرکز تحقیقات ماهیان استخوانی دریای خزر، بندر انزلی. ۱۸ صفحه.
- عریان، ش.، منتشر نشده. فیزیولوژی ماهی. جزوه درسی کلاسی برای دانشجویان کارشناسی ارشد شیلات دانشگاه آزاد لاهیجان. ۶۸ صفحه.
- غنی‌نژاد، د.؛ عبدالملکی، ش. و فضل‌ی، ح.، ۱۳۷۹. ارزیابی ذخایر ماهیان استخوانی دریای مازندران در سال ۷۸-۷۹. سازمان آموزش و تحقیقات شیلات ایران. ۹۰ صفحه.

قاسم اف، ا.گ.، ۱۹۹۴. اکولوژی دریای خزر. ترجمه: ابوالقاسم شریعتی، ۱۳۷۸. موسسه تحقیقات شیلات. ۲۷۲ صفحه.

قلی اف، د.ب.ا.، ۱۹۹۷. کیور ماهیان و سوف ماهیان حوضه جنوبی و میانی دریای خزر (ساختار جمعیتها، اکولوژی، پراکنش و تدابیری جهت بازسازی ذخایر). ترجمه: یونس عادل، ۱۳۷۷. مرکز تحقیقات گیلان.

کازانچف، الف.ن.، ۱۹۸۱. ماهیان دریای خزر و حوضه آبریز آن. ترجمه: ابوالقاسم شریعتی. انتشارات شرکت سهامی شیلات ایران، ۱۳۷۱. ۱۷۱ صفحه.

کریمپور، م.؛ حسین پور، ن. و حقیقی، د.د.، ۱۳۷۱. سیاه کولی های کوچگر به تالاب انزلی. مرکز تحقیقات شیلاتی استان گیلان. ۳۳ صفحه.

مرادخانی، ع.، ۱۳۷۳. تعیین بیوتکنیک تکثیر ماهی سیاه کولی (*V. vimba persa*) و پرورش آن تا حد رهاسازی. پایان نامه کارشناسی ارشد شیلات، دانشگاه آزاد واحد تهران. ۱۰۲ صفحه.

وثوقی، غ. و مستجیر، ب.، ۱۳۷۹. ماهیان آب شیرین. دانشگاه تهران. شماره ۲۱۳۲. چاپ چهارم. ۳۱۷ صفحه.

**Bagenal, T. , 1978.** Methods for assesment of fish production in freshwater. Blackwell Scientific. 365 P.

**Berg, L.S. , 1949.** Freshwater fishes of USSR and adjacent countries. Trady Institute acad, Nauk U.S.S.R.(Translated to english in 1962). Vol. 2, 469 P.

**Bianco, P.G. and Banarescu, P. , 1982.** A contribution to the knowledge of the Cyprinidae of Iran. (Pisces, Cypriniformes. Cybiume serie, Paris, France. b (2), pp.75-96.

**Biswas, S.P. , 1993.** Manual of methods in fish biology, South Asian Publishers put Ltd. 36 Nejati subhosh mary. Daryagam, New Delhi, 110002. India. 157P.

**Bond, C.E. , 1979.** Biology of fishes. Saunders college publishing Halt, Rinchart & Winston. U.S.A. 514 P.

**Cihar, J. , 1991.** Freshwater fish. Aventium publishing Hause Prague, Ccch Republic. Translation to english by Schierlova, M. at 1999 by Blitz Editions Ltd. pp.110-111.

- Holcik, J. , 1989.** Freshwater fishes of Europe. General introduction to fishes, Acipenseriformes, Aala-Vetlag GmbH, Weisbaden verlag fur wissen chaft und Forshung. Vol.1, part 11. 469 P.
- Lagler, K.F. ; Bardach, J.E. and Miller, R.R. , 1962.** Ichthyology. Library of congress catalog cord number: 62-17463 printed in U.S.A. 545 P.
- Moyle, P.B. and Cech, J.J. , 1988.** Fishes, an introduction to ichthyology. Second edition. Printed in the United States of America. 559 P.
- Nikoliskii, G.V. , 1954.** Special ichthyology. Moskova. Gorudarstvennoe izdatelstov , Sovetskaya Naaka. (Translated to English in 1961). 538 P.
- Potts, G.W. and Wootton, R.J. , 1990.** Fish reproduction. Strategies and tactics. Academic press limited. Third printing. 1989. printed in Great Britain. 410 P.
- Ublein, F. and Winckler, H. , 1994.** Morphplogical variablity amoung *Vimba* in Austrian waters. Quantitative examination of a taxonomic and a functional hypothesis (Pisces : Cyprinidae). in Senkend. Biol. No. 1-2, pp.57-65.
- Winfield, I.G. and Nelson, J.S. , 1991.** Cyprinid fishes. Systematics, biology and exploitation. First edition. Chapman and Hall. 667 P.
- Wootton, R.J. , 1990.** Ecology of teleost fishes, Chapman & Hall, USA. First edition, 404 P.